

Posudek:

Doktorská disertace:

Jaroslav Franc: *Chebsko a ministerialita. Dvojitá identita regionu*

Olomouc 2011

Dizertační práce o rozsahu 184 normo stran textu (z toho 47 stran příloh – reprodukce map, a listin, fotografie míst, o nichž se hovoří v textu) je rozdělena do sedmi oddílů nestejněho rozsahu. Poznámkový aparát je číslován průběžně – celkem 377 položek - a umístěn na stránkách přímo pod textem.

Úvod (s. 4-8) se zabývá hlavními cíli a metodikou práce. Autor chce především zachytit specifiku regionu na pomezí středověké Římské říše a Království českého a vysvětlit roli, kterou zde sehrála ministerialita. Časově práci omezuje prvními zprávami o Chebsku z 10. století a nástupem Habsburků na český trůn v roce 1526. Specifiku své práce spatřuje i v tom, že bude srovnávat postavení ministeriality na Chebsku a jiném pohraničním území Říše v Kostnici, aby bylo možno lépe podstatu ministeriality typickou pro Říši ilustrovat.

2. oddíl *Rozbor pramenů a literatury* (s. 9-14) hodnotí prameny, které budou v práci použity a výsledky, které byly v této oblasti badateli již dosaženy a v literatuře publikovány. Kapitola informuje o říšských, českých i regionálních chebských a kostnických edicích, které budou využity. Zde bych jen poznamenal, že na s. 13, kde se hovoří o začlenění Chebska do širších dějinných souvislostí, je důležitá nejen uvedená edice vyprávěcích pramenů *Fontes rerum Bohemicarum*, ale že je nutno využít i edic pramenů diplomatických (*Codex*, *Regesta*), které jsou v textu skutečně využívány. Při analýze literatury ke zkoumané problematice autor správně ukazuje, že německá regionální literatura o Chebsku, jestliže odhlédneme od vyostřeného nacionalismu (Cheb byl od 2. poloviny 19. století jedním z center nacionalistického velkoněmeckého hnutí v Rakousku-Uhersku), přináší mnohé poznatky, které neztratily význam ani dnes.

3. oddíl *Chebsko a ministerialita* (s. 15- 68, je dále členěn do osmi menších pododdílů) je možno považovat za skutečné jádro disertační práce. V této části práce, po informaci o nejstarších dějinách Chebska, se autor podrobněji zabývá analýzou pojmu ministerialita hlavně na území středověké Římské říše a na základě rozboru především právních pramenů

z různých částí Říše a konfrontace názorů různých badatelů dochází k názoru, že ministerialita (označovaná v pramenech různými názvy od latinského *servi* k německému *Dienstleute*, tedy služebnictvo), která je nejprve doložena u církevních hodnostářů, se rekrutovala z nesvobodného obyvatelstva (i když pojem nesvoboda může být chápán různě). Tito nesvobodní za své služby získávala různé výsady a majetek (dokonce i držba území s hradem, na němž vykonávali služby a podle něhož se ministeriálové někdy i psali), aby nakonec splynuli s vládnoucími vrstvami společnosti (rodová aristokracie, městský patriciát), i když zpočátku jen „*de facto*“ (majetek, postavení), zatímco „*de jure*“ byli déle považováni za nižší společenskou vrstvu. Tento fakt je prokazatelně doložen tím, že ve svědečných řadách listin, odkud jména ministeriálů známe, jsou tato jména uváděna až na posledních místech. Právě v těchto částech své práce autor ukázal široké znalosti pramenů a literatury k obecné problematice ministeriality i celkový rozhled a orientaci v této problematice.

Po analýze sociálního postavení vrstvy ministeriálů ve středověké středoevropské společnosti přechází autor k vylíčení vývoje této vrstvy na Chebsku. První ministeriálové přicházející na Chebsko byli ve službách markrabat Severní marky (podle křestního jména Děpoltici, podle sídla z Vohburgu) a pocházeli většinou z okolí Nabburgu a Chamu. Ti na Chebsku ve jménu markraběte prováděli německou kolonizaci území původně slovanského (i když existence slovanského kmene Chbanů – viz níže toponymum *Cheb* – však patří spíše do oblasti legend než prokazatelné historické skutečnosti) a měli bránit toto území proti českému státu. Centrem jejich působení byl zpočátku jediný hrad v této oblasti *Cheb* nazývaný podle řeky *Eger* (označují se jako chebští – egerští ministeriálové), později na východní hranici vznikají další hrady (např. *Liebenstein* – *Libá*) s obrannou funkcí, na nichž ministeriálové sloužili a podle nich jako svědkové v listinách užívají i přídomku (třebaže nebyli jejich majiteli). Významnou roli sehráli ministeriálové na Chebsku za vlády rodu Štaufů, (od poloviny 12. století), kdy se Chebsko změnilo v bezprostřední říšské území, které bylo v bezprostředním majetku vládnoucího rodu Štaufů Nejvyšším představitelem ministeriálů na Chebsku, jejichž celkový přehled hlavně na základě svědečných řad listin uvádí 5. pododdíl této části práce, se stal zemský soudce, rovněž z řad ministeriálů. Vzestup významu ministeriálů na Chebsku vedl k tomu, že jak bylo zmíněno již výše v souvislosti s Říší, se i zde liší jejich postavení „*de facto*“ a „*de iure*“.

Současně se zařazením Chebu mezi říšská města za Štaufů se začal jako další privilegovaná složka společnosti formovat chebský městský patriciát, jehož představitelem se stává městský

soudce již nezávislý na soudci zemském. Autor rozбором pramenů ukazuje, že v této době se bývalí příslušníci ministeriality postupně zařadili jak mezi formující se chebskou aristokracii, tak mezi příslušníky chebského městského patriciátu, který se postupně stával hlavní vládnoucí vrstvou na Chebsku.

Za cennou část tohoto oddílu je možno považovat informaci o vývoji ministeriality v Kostnici, která byla podřízena místnímu biskupovi, nikoli na rozdíl od Chebu, přímo vládci Říše, ale její další vývoj vedl, podobně jako na Chebsku, k jejímu začlenění do místní aristokracie i patriciátu města Kostnice. Jde o zajímavou komparaci ministerialit z dvou význačných míst na hranicích Říše. Srovnáním postavení chebské ministeriality nejen s kostnickou, ale i ministerialitou v jiných částech Říše, nakonec Franc dochází k závěru blízském názoru i dalších badatelů (Bosl, Kubů), že výjimečné postavení ministeriality na Chebsku bylo dáno tím, že od dob Štaufů byla podřízena přímo panovníkovi, nebyl zde žádný prostředník (biskup, markrabě), takže se mohla stát mocenským hegemonem v této říšské zemi. Závěr tohoto rozsáhlého oddílu tvoří pojednání o vztahu mezi českým státem, Říší a Chebskem od poloviny 12. století do roku 1322 označené, podle mého názoru ne příliš šťastně, jako Exkurs I. Autor zde ukazuje, jak se Chebsko původně říšské území určené na obranu proti českému státu, stává předmětem českých politických zájmů, zvláště od vydání Zlaté buly sicilské v roce 1212, aby nakonec v roce 1322 dosáhl král Jan Lucemburský zástavy tohoto území, která se postupně změnila v „zástavu věčnou“.

K této kapitole mám několik připomínek, které se sice nevztahují bezprostředně k problematice ministeriality, ale týkají se jednak „historického řemesla“, jednak některých v textu připomenutých historických událostí.

Pokud jde o „historické řemeslo“, chtěl bych jen připomenout, že citace v odborných mediévistických publikacích by měly být prováděny, pokud nejde o nepublikované archivní prameny, podle nejnovějších vydání edic (v daném případě hlavně podle Codex diplomaticus Bohemiae či některé novější edice německé), což v řadě případů nejen v tomto oddílu, ale i v dalších, které nechci jednotlivě rozvádět, se neděje. Nové edice často přinášejí i nové poznatky o okolnostech vzniku písemností. Jen jako příklad uvádím listinu Gottfrieda z Falkenberka, kterou odkazuje svůj majetek klášteru v Reichenbachu a které je starší edicí Monumenta Egrana kladena k roku 1194 (s. 49), vydání v CDB I do let 1188-1189.

Části práce označené jako Exkurz jsou jen určitým doplňkem a rozšířením základního textu práce a zařazují se obvykle až za základní text. Výše zmíněný Exkurz I, s. 62-68 je součástí základního textu a je rovněž v souvislém textu umístěn, takže označení Exkurz v tomto případě nepovažuji za vhodné.

K výkladu o nejstarších dějinách Chebska tvořících první dva pododdíly 3. části mám několik spíše okrajových připomínek. Na s. 17 v souvislosti s hranicemi Chebska je uvedeno, že v roce 1007 vzniklo biskupství řezenské. To však není správná formulace, toto biskupství je daleko starší a samotné biskupství pražské vzniklo vyčleněním z diecéze řezenské. Snad by se mělo mluvit o úpravě hranic diecéze. Na s. 18 je vysvětlován původ českého jména Cheb ze slova Oheb (odvozeno od průběhu Ohře pod městem). Název Oheb se podle autora (odkaz na chebského německého historika H. Sturma) objevil ve 14. století a v 19. století ho čeští přistěhovalci měli změnit na Cheb. Podrobný rozbor tohoto toponymu od A. Profouse ukazuje, že název Cheb (nikoli Oheb) je doložen již od 15. století (Místní jména v Čechách II, Praha 1949, s. 8-9) a je snad odvozen od staročeského názvu loket (ve stejném významu jako oheb). Výklad Profouse stejně jako zde uvedená další literatura k tomuto toponymu je zcela opominut. Nejasný je text na s. 22, kde se mluví o rozsahu majetků kláštera ve Waldsassen a v souvislosti s tímto majetkem mají být uvedeny i majetky, které měly připadnout klášteru v Sedlci od velmože Miroslava, když přitom nadace sedleckého kláštera je zachycena ve zvláštní listině publikované v CDB I (č.155, s. 155-7). Autor disertace zde odkazuje opět jen na Monumenta Egrana. Na s. 23 se mluví o bojích mezi Přemyslovci v Čechách od .poloviny11. do poloviny 12. století, přesněji by bylo datovat tyto boje až do celého 12. století, resp. do roku 1197, 2. polovina 11. století – vláda knížete a pak krále Vratislava byla poměrně klidná bez větších konfliktů. Ty ve větší míře ohrožující stabilitu státu začaly až mezi Vratislavovými syny a vnuky. Na téže stránce je údaj o tažení Břetislava I. do Polska v roce 1039 jako odvěta za vpád Boleslava Chrabrého do Čech v letech 1003-1004. Toto tažení však mělo jiný podtext – získat ostatky svatého Vojtěcha, přenést je do Prahy a tak získat pro Prahu arcibiskupství.

IV. oddíl nazvaný *Dvojitá identita regionu* (s. 69-103) se dělí na 4 pododdíly. V tomto oddílu je sloučen výklad o několika rozdílných oblastech. Je zde především podrobně zachyceno formování městské samosprávy v Chebu (s. 69- 78) a pro srovnání v Kostnici (s. 79-83). V obou městech část městského patriciátu tvořily bývalé ministeriální rody. Při výkladu o formování správy městy Chebu nemohu souhlasit s tvrzením na s. 73, že reprezentantem

autonomie města byl rychtář. Ten ve městě zastupoval majitele-vrchnost, autonomii vyjadřovala městská rada a purkmistr. (Počáteční významné postavení rychtáře jako zástupce panovníka nakonec autor dokládá údajem na s. 72 tím, že v listu římského krále Rudolfa I. z roku 1282 chebským je ještě jmenován na prvním místě před městskou radou). V souvislosti s formováním skutečné městské samosprávy význam rychtáře upadá, což je též pro Cheb doloženo i ve výkladu na s. 72 (rychtář mizí z prvního místa v listinách). Tento pododdíl pojednává i o bojích mezi městem Chebem, jehož patriciát se z části rekrutoval z ministeriálních rodů, a bývalými ministeriály, kteří se změnili ve venkovskou šlechtu (s. 75-78). Zde postrádám bližší identifikaci, některých hradů, o které se bojovalo, Především se jedná o Neuhaus, na jehož lokalizaci jsou různé názory (s. 77).

Druhá část tohoto oddílu pojednává o postavení Chebska od zástavy regionu králi Janu Lucemburskému v roce 1322 a její změny ve „věčnou zástavu“ až do nástupu Habsburků na český trůn v roce 1526 (tedy jde vlastně o pokračování výše zmíněného Exkurzu I). S řešením otázky, koho měli v této době uznávat Chebští za svého pána - římského či českého krále souvisí i poněkud zvláštní název tohoto oddílu - *Dvojitá identita*. Rozborem a hodnocením činnosti orgánů města Chebu, které byly ve sledované době hlavním představitelem Chebska, ukazuje Jaroslav Franc, že dvojitou identitu Chebska tedy vazbu na Čechy i Říši nelze sledovat po celou dobu zástavy, ale jen v určitých dobách - doba Jana Lucemburského, období husitství a občas v době pohusitské až do nástupu Habsburků na český trůn - jinak v Chebu podle autora převládala jednosměrná říšská orientace.

Další dva oddíly práce jsou dva exkurzy označené II. a III. (zde exkurz jako doplňkovou informaci lze plně akceptovat).

Exkurz II (s. 104-110) srovnává chebské ministeriální zřízení s manským systémem v loketském kraji a s manským systémem olomouckého biskupa Bruna ze Schaumburka. Srovnání ukazuje, že formálně tyto systémy byly v podstatě shodné se systémem ministeriálním na Chebsku jen s tím právním rozdílem, že manové v obou regionech byli od počátku považováni i de iure za příslušníky nobility. Stejný závěr potvrzuje i rozbor asi nejlépe propracované české manské soustavy v Kladsku, kterému se však autor v tomto exkurzu, žel, nevěnuje.

Exkurz III (s. 111- 115) stručně informuje o vývoji Chebska po roce 1526 až do úplného splnutí s Královstvím českým na konci 18 století. Zde snad mohl autor uvést, že znakem

zachování určité suverenity Chebska po skončení 30tileté války bylo to, že Chebsko nebylo pojato do Berní rully, zatímco Kladsko a Loketsko sem zařazeno bylo.

7. posledním oddílem je Závěr (s. 116- 122), v kterém autor stručně shrnuje výsledky, kterých dosáhl při bádání jak o vnitřním vývoji chebské společnosti, tak o „dvojí identitě“ regionu jak nazývá jeho kolísání mezi Říší a Královstvím českým.

Na konci práce (s. 123-137) je uveden seznam použitých pramenů (jak archivních, tak pramenných edic, u edic pramenů není dodržena jednotná zásada jejich řazení – některé edice jsou do seznamu řazeny podle názvu edice, jiné podle jména editora) a literatury (prokazuje autorův přehled po německé literatuře k studované problematice) anglické resumé a seznam obrazových příloh. V přílohách jsou reprodukovány mapy Chebska, některé originály listin a hlavní část příloh tvoří starší vyobrazení a fotografie současného stavu míst, o kterých se hovoří v textu. V případě vydání by bylo vhodné tuto část doplnit o personální a geografický rejstřík. Rejstřík geografických názvů by umožnil uvést přehledně různé názvy stejných míst (latinské, české, německé) a též uvést jejich státní příslušnost.

Závěr:

Práce se zabývá problematikou, které v dosavadní české historiografii nebyla věnována větší pozornost – postavení tzv. ministeriality jak obecněji na území středověké Římské říše, tak konkrétněji v sociální struktuře jedné z původních částí Říše - Chebska. Na základě studia rozsáhlé pramenné základny a odborné literatury prohloubil autor znalosti k uvedené problematice. Bez ohledu na uvedené připomínky, které se vesměs netýkají hlavní badatelské linie, ale týkají se hlavně „historického řemesla“ a některých historických problémů s dějinami Chebska bezprostředně nesouvisejících, doporučuji práci k obhajobě jako dizertaci k získání titulu PhD.

prof. PhDr. František Musil, CSc

Ústí nad Orlicí, 20.2.2012 ¹